

De kronologiske problemer omkring Anton Bruckners "Nullte" symfoni i d-mol

Bo Marschner

Bruckners symfonier udgør, hvad værkernes forskellige versioner angår, et problemkompleks, der er musikhistorisk temmelig enestående. Det er derimod yderst sparsomt, hvad hans symfoniske værker rummer af tvivls-spørgsmål om deres kronologiske forhold: Et overmål af indtegnede dateringer i partiturerne, med angivelse af revisioner, gennemsyn, taktmæssige reguleringer, færdiggørelse i flere omgange ("fertig", "ganz fertig" m.v.), ofte med præcis angivelse af klokkeslet og opholdssted, lader kompositionsprocessen — så omstændelig den i reglen end var — træde frem med usædvanlig klarhed.

Så meget mere må det undre, at et enkelt værk, *symfonien i d-mol*, WAB 100,¹ med den besynderlige indrangering som "nr. 0" i værkrækken, er op-højet til et kronologisk problem i stort set den samlede litteratur, idet den bliver placeret i Bruckners Linzer-periode, 5–6 år tidligere end originalparti-turets éntydige dateringer angiver: 24. januar–12. september 1869. Dermed er endnu et værk lagt til den i forvejen betragtelige bunke af reviderede udgaver fra Bruckners hånd, og symfonien har i den påståede omarbejdede skikkelse fået status som det eneste, magre produktive resultat af Bruckners første sæson i Wien.

Akterne omkring denne symfonis realia er for så vidt afsluttet fra offici-elt hold, idet Leopold Nowaks revisionsberetning til udgivelsen af bd. XI (1968) i den nye *Gesamtausgabe* foreligger siden 1981. Heri er ikke blot alle manuskripttekniske detaljer offentliggjort, men også en række for Nowak nødvendige og tvingende beviser for værkets oprindelse *før* den *I. symfoni i c-mol* (WAB 101, 1865–66) er lagt frem: brevsteder, oplysninger fra den biografiske litteratur o.lign.

Helt uimodsagt har denne efterhånden solidt indgroede opfattelse af WAB 100's datering og udarbejdelsesforløb dog ikke fået lov at stå. Alfred Orel² gav som den første en afvigende mening tilkende. Senere har Hans F. Red-lich³ villet fastholde 1869 som værkets originale årstal, især ud fra en af-dækning af beslægtede træk mellem WAB 100 og værker som Beethovens 9. *symfoni i d-mol* (som det er tvivlsomt om Bruckner kendte i 1863/64) og de-taljerede overensstemmelser med egne senere værker som den *III. symfoni*

1. I overensstemmelse med Renate Grasberger: *Werkverzeichnis Anton Bruckner (WAB)*. Tut-zing 1977.
2. *Anton Bruckner. Das Werk — der Künstler — die Zeit*. Wien-Leipzig 1925, s. 136 f.
3. "Bruckner's Forgotten Symphony No. 0", in: *Music Survey*, 1949, s. 14–20.

(ligeledes d-mol, 1873) og *e-mol messen* (1866). Senest har Paul Hawkshaw⁴ underkastet Bruckners autografe partitur en nøje undersøgelse, hvis resultat — især anvendelsen af en mørkere og en lysere blæktype — kraftigt støtter opfattelsen af dette manuskript som et decideret kompositionspartitur. Hawkshaw kan således ikke være enig med Nowak (se dennes *Vorwort* til partiturdgaven) i hans bemærkning: "Das Autograph gleicht einer Reinschrift" og mener, at Nowaks følgende sætning: "Im Gegensatz zu denen der I. bis IV. Symphonie zeigen sich in ihm [WAB 100] keinerlei größere, die Komposition, Form oder Architektur betreffende Änderungen" alene må forklares derved, at Bruckner ikke beskæftigede sig yderligere med WAB 100 i modsætning til WAB 101–104, der alle undergik revisioner i flere omgange.

Så vigtige de anførte kritiske betragtninger er for en korrekt vurdering af Bruckners tidligste d-mol symfoni — ikke blot kronologisk, men også kvalitativt set — så lader de dog stadig navnlig ét område stå forbavsende udtømt for information, nemlig feltet af biografiske oplysninger fra årene 1863 til 1869. Formålet med denne artikel er at supplere vurderingsgrundlaget for WAB 100's kronologi især ud fra det biografiske materiale. At dette i tilfældet Bruckner ikke er uproblematisk, som følge af stærke mytologiserende tendenser, særlig hos August Göllerich,⁵ er velkendt. Ikke desto mindre er det her, hos Göllerich og Max Auer, den altovervejende del af den biografiske viden, eller hvad vi mener at vide om Bruckner som person, har sit grundlag. Og tilfældet med den såkaldt "*Nullte*" symfoni lærer os endnu engang, at selv den kritiske, videnskabelige beskæftigelse med historien ikke er fri for at overtage af det mytologiske gods,⁶ ja endog at forstærke dets karakter som sådant.

Grundlaget for det synspunkt, at det autografe partitur til WAB 100 repræsenterer en revision fra året 1869 af et ældre forlæg, er Göllerichs meddelelse (op.cit. III/1, s.226):

Der F-Moll Symphonie [WAB 99, 1863], der Bruckner als "Schularbeit" [...] in der Reihe seiner Symphonien keine Nummer zuerteilte, folgte ein zweiter Symphonie-Versuch, dem er bei endgültiger, seine Werke ein letztes Mal durchsiebender Durchsicht die Bezeichnung *Symphonie Nr. 0* verlieh, weil er sich doch nicht entschließen konnte, ihn gänzlich zu vertilgen, andererseits aber wünschen möchte, ihn historisch richtig einzureihen.

Havde Bruckner, omend så sent som det skete, nemlig i 1895, da han som

4. "The Date of Bruckner's "Nullified" Symphony in D Minor", in: *19th Century Music* VI, 1983, s. 252–63.
5. *Anton Bruckner. Ein Lebens- und Schaffensbild* von August Göllerich, nach dessen Tod ergänzt und hrsg. von Max Auer, I–IV. Regensburg 1922–36.
6. Selv den nyeste Bruckner-monografi, af Manfred Wagner: *Bruckner*, Mainz 1983, som udtrykkeligt angiver at basere sig alene på "dürren, reduzierten und möglicherweise alles Schillernden entkleideten Fakten" (s.12), overtager uden spørgsmålstejn den gængse datering: 1863–64, rev. 1869.

allerede dødsmærket flyttede til den kejserlige æresbolig i *Oberes Belvedere*, faktisk skrevet: *Symphonie Nr. 0*, måtte en kritik af den dermed etablerede rækkefølge vel forstumme. Dog, som det fremgår af autografen,⁷ dette er ikke tilfældet, men herom senere.

For Auer, Göllicher's medforfatter, blev dette tilsyneladende en fælde: I stedet for at undersøge — og dementere — Göllicher's diplomatariske oplysning gik han på jagt efter bekræftelser af den ældre kilde og fandt da, at tidsrummet september 1863 (*Germanenzug*, WAB 70, Bruckners første trykte komposition, er fuldent d. 1.9.) til ca. juni 1864 (påbegyndelsen (?) af d-mol messen, WAB 26) ikke synes at rumme ét eneste større kompositionsarbejde, hvad der i betragtning af Bruckners uafbrudte skabende virksomhed i de følgende år (frem til nervesammenbruddet i maj 1867) forekom Auer "ganz unwahrscheinlich" (sst. s.225). Nu kanoniserede han det fremrykkede oprindelsestidspunkt med følgende forhastede slutning:

... und es ist kaum zu zweifeln, daß in dieser Zeit der zweite symphonische Versuch, die nachmals als *Symphonie Nr. 0* bezeichnete D-Moll-Symphonie, entstanden ist, deren Entstehungsdaten bisher leider nicht aufzuspüren waren. Nur die Daten der im Sommer [!] 1869 erfolgten Umarbeitung liegen vor.

I sin senere, egenhændigt skrevne biografi gør Auer endelig Göllicher's øvrige ufunderede ord til sine:

Die Handschrift der Symphonie aber fand damals [1895] Gnade, wurde aber mit der Bezeichnung "0. Sinf." versehen, womit der Meister ihre richtige historische Einreihung vor die später als "Erste" bezeichnete c-Moll-Symphonie festlegen wollte.

Og som den biografiske fremstilling skrider frem — den er nu nået til 1869 — bliver følgeslutningerne stadig mere vidtgående, og alt mere uantagelige:

... schließlich aber legte der Meister das ganze Werk am 12. September beiseite [!], und ein Jahr vor seinem Tod erklärte er es als "ungiltig" und bezeichnete dieses [...] als *Symphonie Nr. 0*.⁸

Realiteten er, at Bruckner året efter lod partitur samt stemmer afskrive og i 1872 eller -73 lod værket forespille for hofkapelmesteren Otto Dessoff der, forbavset over symfoniens begyndelse, bemærkede: "Ja, wo ist denn das Thema?" (Overleveringen lægger denne reaktion til grund for Bruckners henlæggelse af dette værk.)

7. Bruckner indlemmede ikke dette værk blandt de originalmanuskripter, som han overdrog Hofbiblioteket i Wien. Han skænkede det istedet til Oberösterreichisches Landesmuseum i Linz, hvor det stadig befinder sig (signatur: V/17).

8. Göllicher/Auer IV/1, s.112.

En betragtning af autografen giver følgende konkrete oplysninger: 1. sats bærer overskriften *Symphonie Nr. 2 in D-moll*,⁹ senere overstreget med blyant og betegnet: *annulirt*. Titelbladets ordlyd er: *Sinf. 1.Satz*, med en senere tilføjelse: *zur 2. verworfenen Sinfonie. Ungiltig*. Foran *Sinf.* er, ligeledes siden indtegnet et Ø.

2. sats: Her står: *zur Ø Sinfonie D-moll. anulirte 2. Sinf. 2.Satz. Ungiltig. Ganz nichtig*.

4. sats har til ordet *Finale* blyantstilføjelsen: *zur Ø Sinf.*

Som det ses heraf, har værket aldrig fået tildelt betegnelsen "nr. 0" af komponisten, og det er vel endda tvivlsomt, om man med Auer og utallige efter ham tør læse "0. Sinfonie" ud af Bruckners forskellige forkastende bemærkninger. Mig bekendt er imidlertid ingen hidtil kommet på den tanke at interpretere tegnet Ø resp. Ø som "annulleret" i stedet for som "nul". Men denne læsning forekommer, i særdeleshed når man tager de tilsvarende, gentagne betegnelser: "annulirt", "verworfen", "ungiltig"¹⁰ i betragtning, som den mest rimelige.

En anden kilde til fejlfortolkninger ligger i nummereringen af de tidlige symfonier. Bruckners uddannelse i formlære og instrumentation hos Linzerkapelmesteren Otto Kitzler, som strakte sig fra nov. 1861 til juli 1863, fandt sin afslutning efter udarbejdelsen af f-mol symfonien, WAB 99. I modsætning til WAB 100 har denne aldrig båret noget nummer, ej heller har komponisten såvidt vides nogensinde omtalt den som nr. 1. Dette har ført til den opfattelse, at der mellem Bruckners elevarbejder og værkerne efter hans "Freispruch" som komponist består en kategorial forskel. Bruckners udtalelse: "Jetzt trat die Kompositionszeit ein!" anføres ofte til støtte herfor.¹¹ Om f-mol symfonien aldrig har "talt" for Bruckner er imidlertid yderst tvivlsomt, hvilket flere biografiske oplysninger peger i retning af.

Når spørgsmålet om nummereringen bliver en bevisfaktor, har det sin årsag i et brev af 29. jan. 1865, hvor Bruckner meddeler sin ven Rudolf Weinwurm i Wien: "Ich arbeite gerade an einer c-Moll-Symphonie (Nr. 2)", nemlig den senere I. symfoni, WAB 101. Allerede Auer var så forudindtaget i teorien om de to versioner af WAB 100, at han med henvisning til dette brevsted kunne kortslutte som følger: "... woraus hervorgeht, daß er die "Schulsymphonie", f-Moll, nicht zählt und die [...] ind d-Moll als "Erste"

9. Denne nummerering omstødes i praksis først i 1873, nemlig med omnummereringen af den II. symfoni, WAB 102, fra nr. 3 til nr. 2 (se oversigt s. 28). Omnummereringen indebar samtidig WAB 100's annullering, omend den først blev manifest ved Bruckners sortering af sine manuskripter i 1895.

10. Også afskriften har Bruckner tre steder forsynet med disse og tilsvarende ord. Her er den oprindelige nummerering: *Symphonie No. 2* blevet stående.

11. Göllerich/Auer III/1, s.203. En sådan opfattelse fører dog ad absurdum, f.eks. til en underkendelse af et så fuldgyldigt værk som det 7-stemmige *Ave Maria* fra 1861, "der erste Geniebeweis" (Grasberger, *Bruckner-Studien*, Wien 1975, s.303; tilsvarende Nowak i: *Über Anton Bruckner. Gesammelte Aufsätze*, Wien 1985, s.48).

ansah."¹² Følgerne heraf spores endnu hos Leopold Nowak i 1981:

Die Annahme, daß die "Nullte" zwischen Oktober 1863 und Mai 1864 [...] entstanden ist, wird noch durch die von Bruckner selbst vorgenommene Zählung der ersten vier Symphonien unterstützt. Bei diesem Vorgang muß immer berücksichtigt werden, daß Bruckner die f-Moll-Symphonie [...] nie in die Zählung einbezog.¹³

Mærkværdigt nok regner Nowak alligevel, få sider længere fremme, f-mol symfonien med for at få rækkefølgen til at stemme. Men der er her tale om et rent, uforståeligt tankesvigt, der dels intet beviser,¹⁴ dels fører til den uantagelige konsekvens, at den nuværende I. symfoni må have haft status af nr. 3 for Bruckner ihvertfald frem til 1870, hvor stemmerne til WAB 100 blev skrevet ud. Også de bærer påskriften: *Symphonie No. 2*.¹⁵ Nowak mener ejendommeligt nok her at kunne dække sig ind ved at hævde, at hverken partitur eller stemmer til den I. symfoni bærer noget nummer. Imidlertid kunne allerede Robert Haas in sin *Vorlagenbericht* til udgivelsen af dette værk i den ældre *Gesamtausgabe* 1935) meddele (s. 9), at 1. partiturside til Linzer-autografen — den er i dag utilgængelig, da partituret er i privatbesiddelse — har en overskrift, og at den lyder: *Symphonie No. 1*.¹⁶

De tilsyneladende inkonsistente momenter i Bruckners nummerering af sine tidligste symfonier, som nedenstående oversigt illustrerer, viser egentlig kun én ting med større sikkerhed, nemlig at spørgsmålet om deres "gyldighed" og indlemmelse i en nummereret række ikke oprindeligt var af ubetinget relevans for komponisten. Forklaringen herpå må først og fremmest ses deri, at ingen af værkerne umiddelbart havde udsigt til at blive opført. Først med deres afskrift i ekstra partitur samt stemmer, hvad der i Bruckners tilfælde indicerer opførelsesmuligheder eller -planer, fulgte en nummerering, resp. omnummerering — eller en udelukkelse af værkrækken. En slutning som den, Nowak tillader sig i det følgende citat, hører ganske til i mytens verden og ikke i en tekstkritisk sammenhæng:

Jetzt [1869] läßt er sie nicht mehr ohne Nummer, er bezeichnet sie, da sie

12. Göllicher/Auer III/1, s. 322–23. Det er påfaldende, at Hawkshaw (fn. 4) konsekvent undlader at omtale dette brevsted, som om det skulle repræsentere noget kontraindiciem til hans egne resultater.
13. *Symphonie D-Moll "Nullte". Revisionsbericht*, s. 11.
14. Inddragelsen af den II. symfonis oprindelige betegnelse: nr. 3 (sst. s. 12) er en ligeså ubegribelig argumentationsfejl.
15. Nowak: "Damit wird eindeutig bewiesen, daß die Reihenfolge der ersten drei Symphonien Bruckners zu lauten hat:
 1. Symphonie f-Moll (die "Schularbeit 1863")
 2. Symphonie d-Moll (die "Nullte")
 3. Symphonie c-Moll (die später die I. Symphonie wird).*Revisionsbericht*, s. s14.)
16. Denne førsteside er den oprindelige s. 1 af en afskrift, dateret d. 26. juli 1866, af Linzerkopisten Franz Schimatschek (der også udskrev stemmerne til WAB 100). En fotografisk kopi befinder sig endvidere på Stadt- und Landesbibliothek Wien (signatur MH 9013/c).

nach der c-Moll-Symphonie, der I., niedergeschrieben wurde, als "Symphonie Nr. 2 in d-Moll". Diese 2. Fassung betragte er als ein "gültiges" Werk, jetzt erst war sie ihm recht, und so bekam sie die Nummer zwei. Die 1872 folgende II. Symphonie in c-Moll wurde demnach als Nr. 3 gezählt.¹⁷

1863	1864	1865	1866	1869	1870-1872	1873
f-mol WAB 99	d-mol ? WAB 100	c-mol "Nr.2"	WAB 101 I. ?	WAB 100 d-mol 2.	c-mol, WAB 102 3.	II. d-mol, WAB 103 III. Udelukkelse af værkrækken

Den skiftende nummerering af Bruckners symfonier 1863-1873.

I betragtning af, at det retfærdigvis aldrig har været fortiet, at d-mol symfoniens eksistens før 1869 er ganske udokumenteret, må det indtil videre forekomme mærkeligt, så ubetænkeligt dens formodede tilblivelseshistorie er blevet fikseret i diverse fremstillinger.

Forinden de rent manuskriptmæssige detaljer til oplysning om værkets kronologi lægges tilside, vil det være på sin plads at tage et sidste, ældre argument af Ernst Kurth op til undersøgelse. Kurth skriver i sin Bruckner-bog s. 1121:

Doch weist auf Umarbeitungen auch der noch zu wenig beachtete Umstand hin, daß nach Bruckners Datierungen die Arbeit des Jahres 1869 die einzelnen Sätze, wenigstens die drei späteren, gleichzeitig vorgenommen zu haben scheint, was wohl nicht auf völlige Neuschöpfung deutet.

Til kontrol heraf bringes i det følgende en liste over partiturets dateringer, fulgt af et kommenteret forsøg på en rekonstruktion af arbejdets kronologiske forløb.

1. sats

Begyndelse:

Wien 24. Jänner 1869.

Wien 23. Juni.

Slutning:

Wien 8. Febr. 1869. Scitze.

Streichinstr. 1. Juli 1869.

*Symphonie beendet 12. September
1869 in Linz.*

17. *Revisionsbericht*, s. 13. Tilsvarende mytologisering gør sig gældende i Nowaks fortolkning (s. 19, fn. 16) af den forkastede Trio-skitse på 1. satsens omslagsblad i det autografe partitur, hvor alle omstændigheder vedr. de to Trio-versioner netop støtter opfattelsen af 1869 som det år, hvor WAB 100 blev komponeret.

2. sats	
Slutning:	Wien 12. Juli 1869. Streichmusik. Linz 21. Aug. 1869.
3. sats, Trio	
(Trioskitse, ikke anvendt:	18. März 1869. Wien.)
Begyndelse:	Wien 16. Juli comp. 1869.
Slutning:	Wien 16. Juli 1869. Linz 25. Aug. 1869.
4. sats	
Slutning:	Linz 19. August 1869.
Muligt kompositionsforløb:	
24. jan. — 8. feb. :	Udarbejdelse af 1. sats i skitseform.
8. feb. — medio marts:	Første udarbejdelse af 2. sats(?) — Satsen forespillet for Moritz v. Mayfeld i påsken. ¹⁸
Medio marts — medio april:	Skitsering af 3. sats (?) — 18. marts: Trioskitse, senere forkastet.
24. april til 19. maj:	Koncertrejse til Frankrig.
Ultimo maj — ultimo juni:	Finalesatsen skitseret (?)
23. juni — 1. juli:	Strygerpartitur til 1. sats.
1. juli — 12. juli:	Videre udarbejdelse af 2. sats med nykomponeret midterdel. ¹⁹
13. juli og frem:	Videre arbejde på 3. sats.
frem til 19. aug.:	Færdiggørelse af 4. sats.
19. aug. — 21. aug.:	Færdiggørelse af 2. sats.
21. aug. — 25. aug.:	Færdiggørelse af 3. sats.
25. aug. — 12. sept.:	Færdiggørelse af 1. sats.

Den kompositionsproces, som disse dateringer eksponerer, har ikke ubetinget lighed med f-mol symfoniens tilblivelsesforløb, idet dennes dateringer viser, at satserne hver for sig er komponeret helt færdigt i den almindelige rækkefølge. Derimod er den stadiemæssige udarbejdelse — skitse, strygerpartitur, færdiginstrumentering — fælles for flere af Bruckners symfonier end de to her sammenlignede. En tilsvarende undersøgelse af den I. symfonis

18. Alfred Orel henviser i en utrykt artikel om Bruckners d-mol suymfoni (Stadt- und Landesbibliothek Wien) til Bruckners besøg i Linz på dette tidspunkt. Palmesøndag 1869 var d. 21. marts. (Se endvidere næste fodnote.)

19. Jvf. Bruckners brev til Moritz v. Mayfeld i Linz, d. 13. juli: "An der Symphonie wird jetzt fest gearbeitet. Werden staunen, wie ich Ihnen im Andante gefolgt habe. Der ganze Mittelsatz ist neu". Anton Bruckner: *Gesammelte Briefe. Neue Folge*. Hrsg. Max Auer, Regensburg 1924, s. 107.

tilblivelse viser til gengæld en lang række ligheder med dateringsbilledet i d-mol symfonien: Både den "springende" gang i satsfølgen, en tilbagevenden til allerede udarbejdede satser (i WAB 101 er Scherzo og Trio ikke skrevet i umiddelbar sammenhæng, scherzoen desuden siden nykomponeret) samt den helt manglende datering af enkelte satser (i WAB 101 finalen, i WAB 100 scherzoen). Herudfra kan man altså ikke antage, at autografen til WAB 100 er et revisionspartitur.

Sammenligner man mere detaljeret datofølgen i WAB 100 med f-mol symfoniens udarbejdelse, hvor de enkelte satser følger hinanden i hastig orden,²⁰ kan man næppe give Kurth medhold i, at Bruckner synes at have arbejdet samtidigt på flere satser. Og tager man endelig partiturets indhold af den kasserede trioskitse i betragtning sammen med indtegningerne i 1. og 2. sats: "Scitze" samt "Streichinstr.", resp. "Streichmusik", synes grunden definitivt at svigte under Nowaks antagelse, at "Bruckner muß eine andere Partitur vor sich liegen gehabt haben, von der er abscrib".²¹ Hans senere mere udførlige formulering (*Revisionsbericht*, s. 17):

Bruckner muß bei der Niederschrift eine von ihm früher geschriebene Partitur vor sich liegen gehabt haben, die der 1. Fassung, mit Änderungen und Korrekturen, die er bei der Umarbeitung in ihr angebracht hatte

forklarer måske nok bedre, hvorfor en "afskrift" af værket kunne stå på i 7½ måned,²² men stadigvæk må man betvivle, at Bruckner skulle have arbejdet i den grad stadiemæssigt på et omarbejdningspartitur, og at han dertil skulle have fundet det betimeligt at specificere disse stadier i sin renskrift.

Af argumenter for en datering af d-mol symfonien i dens "Urfassung" til vinteren 1863–64 bliver der således faktisk kun to tilbage. Det ene går på den manglende dokumentation for større kompositorisk aktivitet i dette tidsrum, og det andet — der mest har supplerende karakter — støtter sig på en vurdering af værkets kompositoriske niveau i forhold til navnlig den I. symfoni.

Prøver man nu for det første at undersøge det biografiske materiale for omstændigheder, der kan begrunde, at Bruckner i en periode var forholdsvis uproduktiv, vil man ikke søge helt forgæves.

Komponistens brev af 1. sept. 1863 til Rudolf Weinwurm springer i øjnene som ét af de meget få skriftlige vidnesbyrd fra disse år om, at Bruckner også — indimellem — var i stand til at møde livet med en afslappet og afventende holdning, og at tilværelsen ikke var lutter stræben og modgang for ham. At dette viser sig oven på læretidens anstrengende dobbeltarbejde — domorganistembedet skulle passes samtidig — og kraftpræstationen med

20. *Symphonie F-Moll 1863. Revisionsbericht*, s. 12, Chronologie.

21. *Vorwort* til partiturdgaven.

22. Det må dog her tages i betragtning, at Bruckner fra den 24. april til den 19. maj var på en koncertrejse til Nancy og Paris.

g-mol ouverturen, WAB 98, f-mol symfonien samt *Psalm 112*, WAB 35, der blev til inden for mindre end et år, kan ikke undre; også senere i Bruckners udvikling er en vekslen mellem perioder med produktivt højtryk²³ og efterfølgende latensperioder (typisk udfyldt med reviderende arbejde) et såre karakteristisk træk.

Og nu brevstedet:

Seit 10. Juli bin ich von meinen Schulstudien frei geworden und laß mir's jetzt gut gehen. Ich gehe im September [27. — 6. okt.] nach München zum Musikfest. Du nicht? Vielleicht gehen wir zusammen.²⁴

Som det skal berøres siden, vendte Bruckner hjem med begrundet udsigt til, at hans "*Schulsymphonie*" i f-mol ville komme til opførelse i München i løbet af 1864/65-sæsonen.

De nye indtryk, som denne rejse bragte, må have ansporet Bruckner til at opleve mere af verden udenfor de hjemlige cirkler, for allerede to dage efter sin hjemkomst meddeler han Weinwurm, at han har til hensigt at give orgelkoncerter i udlandet i det følgende år. I de første måneder af 1864 konkretiseredes disse planer til at gælde Dresden og Leipzig, som det fremgår af breve til Weinwurm af 25. feb. og 1. marts.²⁵ Manglen på et egentligt indarbejdet repertoire, som han ville erstatte med "fri fantasieren" (uden til gengæld at kræve honorar for sit spil), skrinlagde i sidste ende dette forehavende.

Også på anden måde virker det, somom Bruckner på dette tidspunkt i højere grad forsøgte at placere sin energi indenfor rammerne af det praktiske musikliv. Således blev han i oktober opfordret til at overtage den kunstneriske ledelse af Linz' *Musikverein*, og han udarbejdede i den forbindelse d. 6. nov. et detaljeret memorandum for en nyorganisation af denne forening,²⁶ hvis fordringer blev anset for så krævende og ideale, at de skønnedes umulige som grundlag for videre forhandlinger.

Vi vender os nu fra dette punkt, der ud fra de givne oplysninger næppe tillader os — men heller ikke Auer — at drage nogen forhastet konklusion om sandsynligheden af et symfonisk arbejde i vinteren 1863–64.

Herefter skal det undersøges, hvad de biografiske kilder har at meddele om f-mol symfoniens status; om der herudfra er belæg for, at den altid er blevet holdt udenfor rækken af "gyldige" værker, eller om Bruckner snarere har annulleret den indirekte via sin nummerering af c-mol symfonien som den I. i 1866, sådan som Schimatscheks afskrift bevidner det.

Den skriftlige betegnelse "Schularbeit" hæftede Bruckner først på f-mol symfonien i sin alderdom.²⁷ Det står i partiturafskriften fra 1863 og er for-

23. Begrebet *Schaffensschub* (Manfred Wagner, fn. 6) er i de seneste år blevet den gængse betegnelse for dette forhold.

24. Göllicher/Auer III/1, s. 213.

25. sst. s. 249–50.

26. Bruckners responsum er trykt hos Göllicher/Auer III/1, s. 222–24.

27. Göllicher/Auer III/1, s. 170.

modentlig skrevet under manuskriptsorteringen i 1895 eller året efter, da komponisten skænkede denne kopi til sin elev Cyrill Hynais. Som kompositionsopgave interesserede værket Bruckner langt mere end den foregående, ouverturen i g-mol, fremgår det af Otto Kitzlers erindringer.²⁸ Og at læreren fandt resultatet "nicht besonders inspiriert" og anbefalede det som en opgave for elevorkestre, krænkede Bruckner,

... was mir bei seiner unendlichen Bescheidenheit auffiel. Später, nach Jahren, gestand er mit Lachen, daß ich doch recht gehabt hätte.²⁹

Men også på anden måde fremgår det, at Bruckner personlig i begyndelsen havde en gunstigere vurdering af sit sidste elevarbejde. For symfonien var med i det udvalg af værker, han tog med sig til München for at lade dem bedømme af en af "de store mænd":

Lachner stellte ich mich endlich selbst vor, bath ihn, meine Compositionen einiger Blicke zu würdigen und nach 2 Tagen äußerte er sich: Gratuliere, die Werke zeichnen sich aus durch Fluß der Gedanken, Ordnung und edle Richtung; bin nicht abgeneigt, die Symphonie im *künftigen Jahre* zur Auf-führung zu bringen, weil ich für diesen Winter schon die Herbeck'sche übernommen".³⁰

Den førnævnte partituraskrift, som muligvis var det eksemplar, Franz Lachner fik forelagt, fremviser flere tilføjelser og korrekturer i Bruckners håndskrift — også dét et tegn på, at værket ikke var uden aktualitet og betydning for ham. Flere ting bekræfter således, at Bruckner meget vel kan have ment *f-mol symfonien* og ikke — som både Auer og Nowak slutter — WAB 100, da han den 21. januar 1865 skrev til Rudolf Weinwurm: "Wenn Du die Partitur von meiner Symphonie schon angesehen hast, so sei so gut u. schicke sie mir".³¹

Udsigten til en opførelse i München knyttede sig netop til denne vinter, men det blev ved Lachners halve løfte. Om Bruckner har arbejdet på selv at dirigere symfonien i Linz kan ikke siges med nogen sikkerhed, men hovedbiografien refererer et udsagn af Franz Schober, cellist og elev af Bruckner, ifølge hvilket han har afholdt "Proben zu einer vor der "Ersten" komponierten Symphonie,³² doch man spielte sie ihm nicht recht, und es kam zu keiner Aufführung". — Her er der desværre kun negative kommentarer at tilføje: stemmer til *f-mol symfonien* kendes slet ikke, og de eneste kendte stemmer til WAB 100 er dem af Schimatschek fra 1870 (se note 17). Man fristes til at mene, at Schober har forvekslet dette prøvearbejde med de forgæves prøver, Bruckner afholdt på den *I. symfoni* umiddelbart efter fuldendelsen af

28. *Musikalische Erinnerungen*, Brünn 1904.

29. Smlg. Göllerich i Göll./Auer III/1, s. 171.

30. Brev af d. 8. okt. 1863 til Rudolf Weinwurm. (Bruckners understregning.)

31. *Gesammelte Briefe. Neue Folge*. Regensburg 1924, s. 63.

32. Auer tillader sig her at interpolere: "(also der in d-Moll)", hvad der naturligvis ikke er noget konkret belæg for. Göll./Auer III/1, s. 434.

dette værk i 1866.³³ Men eftersom Schober også medvirkede ved de senere prøver frem til symfoniens uropførelse i maj 1868, må en sådan formodning vel afvises.

Men der er andre spor at følge: Bruckners vejleder i "fri" komposition efter Otto Kitzlers afrejse fra Linz i efteråret 1863 blev den nytilkomne violinist og kapelmester Ignaz Dorn. Gennem ham blev Bruckners musikalske horisont udvidet yderligere ved en indføring i Berlioz' og Liszts musik. Nærmere undersøgelser af dette samarbejde peger mod en udelukkelse af, at d-mol symfonien skulle være skrevet i det år, hvor Bruckners bekendtskab med Dorn indledtes og udvikledes til et nært venskab. Derimod er den særdeles dristige I. symfoni (med det senere kælenavn "keckes Beserl") uden nogen tvivl at betragte som en frugt af samværet med denne udtalte "nytysker".³⁴ Der er da også biografisk belæg for at Bruckner, når han under arbejdet på den I. symfoni blev bragt i tvivl om legitimiteten af sine musikalske ideer, søgte Dorns bekræftelse og sanktion.³⁵

Dertil kommer endelig, at Dorn efter at have tiltrådt et nyt kapelmesterembede i Brunn (Brno) — iøvrigt på Kitzlers anbefaling — i et brev af 7. maj 1866 til Bruckner kaster et ganske klart lys over den symfoniske produktion, idet han i sammenhængen inddrager Kitzler, der ikke på nogen måde ses at have haft kendskab til Bruckners udvikling i de første år efter 1863:

Ich hörte mit Vergnügen von Deiner [I.] Symphonie. — Könntest Du denn nicht mit der Aufführung hinausschieben,³⁶ wenn ich meine Hochzeitsreise mache im August, daß ich doch auch dabei sein könnte! — Ich sagte davon auch dem Kitzler, daß Du eine *neue* Symphonie fertig hast — worüber er sich sehr günstig aussprach, Dir gratulieren und Dich herzlich grüßen läßt durch mich.³⁷

Når Dorn skriver: "Ich hörte von Deiner Symphonie" og — i samtale med Kitzler — understreger: "eine *neue* Symphonie", taler det tilsammen imod, at et mellemliggende værk skulle være skrevet i 1863–64: For Dorn var det symfonien, som han havde fulgt under dens tilblivelse; til Kitzler, der kun havde kendskab til *f-mol symfonien*, ville han meddele, at Bruckner havde skrevet endnu én.

Dette bekræftes da også ganske klart i et senere brev fra Dorn (6. aug.

33. Göllerich/Auer III/1, s. 351.

34. Göllerich skriver: "Wie Wagner nach Kenntnisnahme der Lisztschen Partituren, nach "Lohengrin" den ganz anders gearteten "Tristan" schrieb — so Bruckner nach Kenntnis der Lisztschen "Faust-Symphonie" die "Erste". Göll./Auer III/1, s. 331.

35. "Zu keckem Wagemut aufgestachelt, schrak Bruckner doch manchmal zurück vor seinen eigenen kühnen musikalischen Gedanken. Dann suchte er Zuflucht bei Dorn und frug ihn: "Mei liaba Dorn, geh, schau amal das an, derf ma denn dös schreib'n?" Darauf Dorn: "Du mußt Dich ganz frei fühlen; daß Du was kannst, weiß eh die ganze Welt. Du wirst noch ein sehr großer Mann". Göll./Auer III/1, s. 247.

36. Denne opførelse kom som nævnt s. 32 ikke i stand.

37. Göllerich/Auer III/1, s. 248 (Dorns fremhævelse).

1868), skrevet kort før Bruckner forlod Linz for at tiltræde sin nye stilling som konservatorieprofessor i Wien. Dorn gør her status på sin vens vegne:

Deine frühere Stellung in Linz [...] ward mir wenigstens vermöge Deiner langjährigen Thätigkeit, an welche sich noch schöne Erinnerungen knüpfen, z.B. deine Messe, Symphonie etc. so viel werth, sie zu erwähnen. [...] Und so oft von Dir hier gesprochen wird, so kann ich nicht unterlassen von Deinen 2 Compositionen (Messe u. Symphonie) zu sprechen u. Dein virtuos-es Orgelspiel u. Extemporiren u. fugiren als bedeutend hervorzuheben.³⁸

Omtrent samtidig med Ignaz Dorn trådte også Moritz v. Mayfeld (se fn. 20) i nærmere, venskabelig kontakt med Bruckner. Også han fik en større betydning for komponistens udvikling. Med ordene: "Ins Symphonische hat mi der Mayfeld eini'trieb'n!" har Bruckner karakteriseret den musikalske hovedbetydning af det venskab, der forbandt ham med denne talentrige embedsmand og politiker (og med hans kone Betty, en særdeles begavet amatør-pianist).

Göllerichs og Auers biografier bringer, i meget diffuse vendinger, Mayfelds ansporing af Bruckner som symfoniker i sammenhæng med *f-mol symfonien*, resp. med WAB 100. Göllerich:

In richtiger Erkenntnis von Bruckners schöpferischem Vermögen war nämlich der weitblickende Freund fürsorglich darauf bedacht, daß Bruckner sein Schaffensfeld erweiterte. Die [...] Symphonie in f-Moll erfüllte Mayfelds Wünschen und Hoffen.³⁹

Og Auer:

Hier setzte nun Mayfelds Förderung für Bruckner ein, er stachelte ihn förmlich auf, sich Beethoven zum Muster zu nehmen. [...] In Linz scheint nun Mayfeld bewirkt zu haben, daß Bruckner wieder mit dem Gedanken trug, ein zweites symphonisches Werk zu schreiben [WAB 100].⁴⁰

I virkeligheden har Bruckners udtalelse om Mayfelds ansporing en helt anden og mere konkret forankring, nemlig i d-mol messen. Og resultatet heraf skulle blive den I. symfoni:

Efter koncertopførelsen af denne messe d. 18. dec. 1864 (uopførelsen i domkirken i Linz d. 20. nov. gik mere upåagtet hen) skrev Mayfeld i *Linzer Abendbote* en lang, bemærkelsesværdig anmeldelse, hvorfra følgende udsnit skal citeres:

Das Staunen und die Bewunderung für Bruckners Genie wächst, wenn man weiß, daß seine Bekanntschaft mit den Meisterwerken alter und neuer Zeit verhältnismäßig sehr gering ist und daß er demnach vorzugsweise nur aus sich selbst schöpft. Anderseits aber kommt freilich gerade

38. *Gesammelte Briefe. Neue Folge*, s. 303.

39. Göllerich/Auer III/1, s. 170.

40. Max Auer: *Anton Bruckner. Sein Leben und Werk*. 4. udg. s. 138, 139.

dieser Umstand ihm sehr zu statten, denn er ist dadurch fast frei von willkürlichen und unwillkürlichen Reminiszenzen und geht in voller Originalität seine eigenen Wege. Wohin diese Wege ihn führen werden, ist bei seinem ungewöhnlichen Reichtum an Fantasie und bei seinem musikalisch-technischen Wissen schwer voraus zu sehen. Nur dies Eine dürfte sicher sein, daß er schon in nächster Zukunft das Feld der Symphonie, und zwar mit größtem Erfolge bebauen dürfte.⁴¹

Mayfeld kunne næppe have skrevet, som han gjorde her, hvis han havde været vidende om, at Bruckner tidligere samme år allerede havde arbejdet på sin første symfoni som færdig komponist. Han ville i givet fald have haft kendskab til, og formodentlig også haft indblik i dette værk.⁴² Har vi herefter ikke lov at hævde, at Bruckner først oven på denne opmuntrende profeti tog fat på sit egentlige symfoniske debutværk? Det skete endda straks, for arbejde på c-mol symfonien (finalen) er tidligst dokumenteret for januar 1865.

Helt henvist på personlige fornemmelser er tilhængerne af omarbejdningsteorien endelig, når de skal tage stilling til, hvilket omfang Bruckners revision har haft. Det ses også af den betydelige uenighed, der består mellem deres vurderinger.

Denne del af problemstillingen omkring WAB 100's kronologi skal derfor også kun strejfs her. Enhver kan prøve at bedømme for sig selv, f.eks. hvorvidt Andante-satsen viser nogen stilistisk brudflade omkring "midterdelen", som Bruckner i sit brev til Mayfeld beskrev som "neu", og tilsvarende med forholdet mellem scherzo- og trio-del i 3. sats.

Vigtigere må det være at stille de samme tilhængere spørgsmålet, hvordan deres kriterium: at WAB 100 formalt og stilistisk er tilbagestående i forhold til den I. symfoni rimer med, at Bruckner lod denne for en "Symfoni nr. 2" anakronistiske karakter uantastet, da han — som påstået — reviderede dette værk?⁴³ Her er Orel, trods al argumentatorisk korthed, mere stringent, når han — der jo som den første drog omarbejdningshypotesen i tvivl — (overdrevet) kritisk udtaler:

Das Werk reicht kaum an die F-Moll-Symphonie, geschweige denn an die I.

41. Göllerich/Auer III/1, s. 299–300.

42. Under alle omstændigheder viser Bruckners brev til Mayfeld (note 20, jvf. også note 19), at denne var involveret i symfoniens udarbejdelse.

43. Bruckners revisionsarbejde bedømmes i stigende grad som en koncentrations- og perfektioneringsproces fremfor — som tidligere opfattet — en tilpasning til forskellige personers ønsker: "Das ganze Werk ist so durch zwei Jahrzehnte ununterbrochen in Bewegung gewesen, als der musikgeschichtlich einmalige Versuch, Entwicklungsstufen auszumerzen, um das Werk als geschlossenes Ganzes zu hinterlassen". (Franz Grasberger: "Anton Bruckner zwischen Wagnis und Sicherheit", in: *Bruckner Symposion Linz 1977*, s. 15. Se samme: "Selbstkritik, Überzeugung und Beeinflussung", in: *Bruckner Symposion Linz 1980: "Die Fassungen"*, s. 33–38.

heran. Sie ist das eigentliche Werk des Rückschlages nach dem Mißerfolg der I. Symphonie.⁴⁴

For dem der mener, at Bruckners musikalske udvikling må aftegne sig i en jævnt stigende linje,⁴⁵ kan fremlæggelsen af den eksisterende skitse til en *B-dur symfoni*, dateret 29.–31. oktober 1869, næppe heller berede megen glæde. Begyndelsen heraf (trykt efter Göll./Auer IV/1, s. 113 (–118)) følger her. Man bemærke især hovedtemaets marchkarakter, som det har til fælles med de tilsvarende temaer i 1. satserne af såvel WAB 100 som den I. symfoni:



44. Alfred Orel: *Bruckner*, 1925, s. 137. — På samme tid skriver Ernst Kurth noget tilsvarende: "... folgt es [WAB 100] der Ersten nach, so erklären sich gerade diese [älteren Geleise] aus Bruckners Verschüchterung vor dem eigenen Werk [...] Und es ist denkbar, daß ihm die Rückstrebungen in dieser D-Moll-Symphonie doch zu weit gingen, so daß er sie nicht mehr als gültiges Werk in die Reihe der großen Symphonien aufnahm". (*Bruckner*, 1925, s. 1122).
45. Se f.eks. et udsagn som Auers heltigennem kursiverede sætning: "Es [WAB 100] erscheint außerdem als das bisher in der Entwicklung fehlende Glied, das die Entstehungsmöglichkeit der D-Moll-Messe glaubhaft macht". (Göll./Auer III/1, s. 226).



WAB 100 betegner uden tvivl et vist "tilbageslag", når værket ses på baggrund af den I. symfoni. Dette var Bruckner uden tvivl også selv klar over. Det viser sig ikke bare i dens annullering, men indirekte også i hans bevidsthed om, at ligeledes den II. symfoni i c-mol, WAB 102, var mere "zahn" —: "... denn in Wien hatte man mich anfangs ganz zusammengeschreckt", udtalte han mange år senere.⁴⁶

Under denne synsvinkel er d-mol symfonien i en vis forstand Bruckners nostalgiske tilbageblik på den provins, han havde forladt. Men den er samtidig mere end det, nemlig — i højere grad end den "kække" I. symfoni — en manifestation af hans særlige symfoniske arketype, fremfor alt i kraft af sit indhold af sakrale musikalske elementer: 1.-satsens kvint-oktav-baserede hovedtemastof,⁴⁷ de to første satsers koralelementer og finalens "kyklopiske", orgelmæssige unisono-hovedtema i Allegro-delen, der viser frem til finale-hovedtemaerne i den III. og IV. symfoni, skal fremhæves i denne sammenhæng.

Der er forhold der tyder på, at de rent musikalske, værkimmanente omstændigheder med tiden er blevet mere end støtteargumenter i hævdelser af WAB 100's tilblivelse i 1863–64.

46. Udateret brev fra Bruckner til Hans v. Wolzogen. *Gesammelte Briefe. Neue Folge*, s. 166–67.

47. Manfred Wagner: "Der Quint-Oktavschritt als 'Maiestas-Symbol' bei Anton Bruckner", in: *Kirchenmusikalisches Jahrbuch* 1972, s. 97 ff.

Der viser sig nemlig det højst ejendommelige, at Auers biografiske fremstilling også er i splid med sig selv omkring denne begrundelse, og det på hele to væsentlige punkter.

For det første refererede Auer i sin egen biografi til en udtalelse fra Gölle-
rich, hvorefter Bruckner udtrykkelig skulle have fortalt ham, at symfonien
var blevet til i Linz.⁴⁸ Dette må man uvilkårligt finde mærkeligt, for samme
synspunkt er ikke fremført i Gölle-
richs egne biografiske optegnelser, og ej
heller refereret af Auer i hans dele af hovedbiografien. Allerede Kurth mis-
tænkte, at der var noget galt her, og havde også en plausibel forklaring
herpå:

Dahinter könnte freilich auch insofern ein Mißverständnis stecken, als
nach den eingetragenen Daten auch für das Jahr 1869 teilweise, nämlich
für den August und September als Entstehungsort Linz noch nebst Wien
auftaucht, sodaß sich ein Gedächtnisirrtum Bruckners daraus leicht er-
klären könnte, oder auch eine irrige Rückführung seiner mündlichen, auf
Linz bezüglichen Erwähnung durch Gölle-
rich.⁴⁹

Og i de forøgede 3. og 4. udgaver af Auers biografi leder man forgæves efter
Gölle-
richs udsagn. Det virker, somom Auer har tilbagekaldt en ikke uvæ-
sentlig bevisfaktor.

For det andet, og mere graverende, læser man i fællesbiografien under
1864:

... vom 26. März bis 7. April hatte er die Freude, Rudolf Weinwurm bei
sich in Linz beherbergen zu können. Aus übergroßer Bescheidenheit zeigte
er ihm damals keinerlei musikalische Arbeit, obwohl er, wie die *Linzer
Zeitung* am 4. Februar berichtet hatte, emsig an einer Messe schuf, die
am Kaisertag [18. aug.] in Ischl zur Aufführung kommen sollte.⁵⁰

40 sider længere fremme bekræftes éns mistanke: Den pågældende messe
er ingen anden end dén i d-mol, som Auer i forbindelse med sin datering
af WAB 100 bestemte til at være påbegyndt omkring juni måned,⁵¹ og som
derfor levnedes ca. 8 måneder til symfoniens udarbejdelse.

I den senere biografi er uordenen endelig så udtalt, at følgende to kontrære
udsagn står med kun 7 siders mellemrum:

Bruckners sehnlichster Wunsch, sich nun der freien Komposition widmen
zu können, fand endlich seine Erfüllung. Wenn auch in der Liste der Kom-
positionen vom Oktober 1863 bis Anfang Juli 1864 scheinbar eine Zeit der

48. Max Auer: *Anton Bruckner*, 2. udg. Wien 1934, s. 93.

49. Ernst Kurth: *Bruckner*, 1925, s. 1120–21 (fodnote).

50. Gölle-/Auer III/1, s. 251. Auer undlader at gøre opmærksom på, at Bruckner, forholdt det
sig som han hævder, også havde en næsten færdig symfoni at vise Weinwurm!

51. *D-mol messens* tidligste indtegnede dato er d. 4. juli (slutningen af Kyrie satsen).

Untätigkeit klafft, so ist mit Sicherheit anzunehmen, daß damals Bruckner dem Drängen Mayfelds, sich der Symphonie zu widmen, mit der Komposition der *Symphonie Nr. 2 in d-Moll* nachgab.⁵²

...

Die *Messe Nr. 1 in d-Moll* für Soli, Chor und großes Orchester reicht, wie obige Zeitungsnotiz feststellt, in ihren Anfängen in die ersten Monate des Jahres 1864 und følger daher umiddelbart der d-moll Symphonie.⁵³

Det vil m.a.o. sige, at symfonien skulle være skrevet i løbet af 3–4 måneder, i hvilke Bruckner ydermere var beskæftiget med helt andre, praktiske musikalske spørgsmål — eller at den og messen har været under udarbejdelse delvis samtidig! Det sidste er der overhovedet intet sidestykke til i Bruckners kompositionspraksis; og desuden: der er heller ikke nogen parallel til det forhold, at to store kompositioner i samme toneart følger efter hinanden.⁵⁴

At siden Leopold Nowak har refereret til meddelelsen i *Linzer Zeitung* under datoen 4. juni 1864⁵⁵ (uden at korrigere den fastholdte dato 4. februar hos Auer) er en anden sag. Det egentlige hovedargument for tilbagedateringen af WAB 100 blev indirekte dementeret af selve dette arguments ophavsmænd, men uden at det fik de nødvendige følger i den videnskabelige diskussion.

Nu må det imidlertid kunne siges med sikkerhed: d-mol symfoniens oprindelse før den I. symfoni, revisionen og værkets indplacering som den "Nullte" symfoni er en sejlvet myte, som ingen saglige argumenter, kun vanetænkning eller blind autoritetstro formår at opretholde.

52. Max Auer: *Anton Bruckner*, 4. udg. s. 142.

53. Sst., s. 149.

54. Eller rettelig tre, for også *Germanenzug* står i d-mol!

55. *Vorwort* til partiturdgaven af d-mol messen, *Gesamtausgabe*, bd. 16. En forespørgsel til *Anton Bruckner Institut Linz* har bekræftet rigtigheden af Nowaks oplysning. Dog må man tvivle på, at messen skulle være påbegyndt så sent som i maj måned, som Nowak antager, hvis den allerede skulle nå at komme til opførelse d. 18. aug. i Ischl.